

*S. Dresden**

WETENSCHAP EN SITUATIE

Al bij de eerste berichten die mij over dit symposium bereikten werd medegedeeld, dat ik op persoonlijke titel het woord zou mogen nemen. Ik wist toen niet en ben er nog steeds niet zeker van of daarin een begerenswaardig privilege dan wel een vrijbrief voor subjectief gepraat moet worden gezien. Evenmin heb ik er indertijd aan gedacht een voor de hand liggende vraag te stellen waarmee ik nu dus maar (om de schade in te halen) beginnen zal. Men zou toch willen weten wie hier niet à titre personnel gesproken heeft, waaruit dat kan blijken, hoe hij daarin slaagt en welke zekerheid de toehoorders daaromtrent zullen bezitten. Het vriendelijkste dat ik zou kunnen opmerken komt erop neer dat ik de meest gerede twijfels zou willen uiten en dus nog vóór het eigenlijke onderwerp aan de orde is gesteld door onzekerheid gekenmerkt word. Het is immers duidelijk dat een ieder niet alleen in een bepaalde situatie zijn opvattingen te berde brengt maar ook uit een situatie te voorschijn komt. Te gespist als ik ben op het verschil dat zou bestaan tussen alfa- en bètawetenschappen zie ik in dit licht geen wezenlijk onderscheid, en zou ik reeds met deze eerste woorden tot de conclusie moeten komen dat zeker de essentiële tegenstelling tussen 'two cultures' in hoge mate overdreven mag worden geacht.

Dat verlost mij niet van het probleem, aangezien geen zinnig mens zal willen volhouden dat er geen enkel verschil in werkwijze, in doelstelling, en geestelijke habitus of methodes bestaat. In vele opzichten heb ik het met deze opsomming niet zo zeer over de wetenschappen zelf als wel over hun beoefenaars. En dat brengt mij naar een weg die weliswaar heel verleidelijk maar hoogstwaarschijnlijk ook verkeerd is. De verleiding berust hierin, dat wij te allen tijde, maar tegenwoordig wel in zeer sterke mate, de neiging kennen de mens achter het werk te zoeken en van mening zijn eerst dankzij uitgebreid biografisch en sociaal onderzoek de werkstukken beter zo niet in hun eigenlijke waarde te kennen. Dat geldt niet voor alle wetenschappen in dezelfde mate, maar voorzover ik kan nagaan is er geen te noemen waarin deze psychologiserende tendentie volledig ontbreekt. Het kan tot vreemde resultaten leiden die ook voor dit onderwerp niet geheel en al te verwaarlozen zijn. In haar memoires beschrijft Annie Romein-Verschoor als altijd scherp ziend en scherpzinnig, de achtergronden van wat ik nu maar het wetenschappelijk-universitaire bedrijf noem. Haar uiteraard beperkte er-

*Cobetstraat 26, 2313 KC Leiden

varing, naar zij zegt, brengt toch de overtuiging te weeg, "dat verdringen, dat eerzucht, ijdelheid en naijver nergens zo welig tieren als op het terrein der serene wetenschap." En alsof dit nog niet genoeg was, wordt enkele bladzijden verder aandacht besteed aan de universiteit als "een speltoneel van intermenselijke verhoudingen, waar eigenbelang, eerzucht en afgunst de maskers dragen van objectief oordeel, gematigdheid, ethische overweging en liefde voor de "waardevrije" wetenschap en het vaderland." Het beeld moge al te somber gekleurd zijn, de persoonlijke situatie der schrijfster al te duidelijk in het oog lopen, feit blijft dat zij niet alleen tornt aan de eventuele hoogmoed der wetenschapsbeoefenaars maar ook door alfa en bèta over één kam te scheren geen enkel verschil maakt tussen hen. Door haar woorden hier te pas te brengen maak ik wellicht een fout die aan mijn persoonlijke voorkeur voor *debunking* (om met het echtpaar Romein te spreken) geweten kan worden. In ieder geval behoefde er hier geen verband gelegd te worden tussen kleinmenselijke hoedanigheden die ongetwijfeld in alle wetenschappen een rol spelen en de resultaten die behaald, laat staan de idealen die nagestreefd worden. Bepaal ik mij tot deze laatste, dan is duidelijk dat zij ook voor een groot deel op zichzelf staan en voorzover mogelijk, op zichzelf beschouwd dienen te worden.

Laat ik mij dus in eerste instantie daarbij houden en niet ingaan op alle mogelijke (overigens onvermijdelijke) bijkomstigheden of mij bekommeren om het onmiskenbare feit dat de monstrueus uitgegroeide specialisatie mij tot dilettant of beter gezegd tot *ignoramus* maakt op alle gebieden der wetenschap minus een belachelijk klein stukje van een immens uitgebreid en gevarieerd geheel. Daar sta ik dan met kaarten die geschud zijn en waarbij ik geen troef in handen heb; ik moet volstaan met een enkele opmerking, een vermoeden hier en daar, en twijfel of er iets van terecht te brengen is. Goed, er bestaan verschillen tussen beide grote groeperingen binnen het terrein der wetenschap, maar is er ook sprake van een radicale tegenstelling? Zonder enig voorbehoud, zal menigeen vaststellen. In een kranteartikel schrijft een wijd en zijd te goeder naam en faam bekend staand fysicus het volgende: "Er is de wereld van het gevoel, de praat en het geschreven woord en er is de wereld van het experiment, de ervaring, de werkende machine, de meting." Een paar regels eerder had hij zich voor deze scherpe tweedeling al beroepen op — u zult het toch wel geraden hebben? — C.P. Snow die dat zo prachtig beschrijft. U zult zo goed als ik begrepen hebben naar welk der twee gebieden de voorkeur van de schrijver uitgaat. Maar wellicht heeft u er nog niet bij stilgestaan dat hij dit alles dan toch maar neerschrijft en zich bijgevolg op het andere gebied begeeft. Toegegeven: hoe zou hij anders kunnen? Maar dan wordt de splitsing of oppositie toch in zekere en niet onbelangrijke mate teniet gedaan. Misschien wordt onder 'geschreven woord' iets verstaan als woorden die geen feiten weergeven, iets als poëzie

bijvoorbeeld die geen metingen pretendeert te geven. Zelfs in dat geval zou enige vorm van relativering wel op haar plaats geweest zijn. En zou het tenslotte een gevolg van beroepsdeformatie mijnerzijds inhouden wanneer ik aandacht vraag voor het onverwachte gebruik van *prachtig*? Wat moet ik aan met deze esthetische term in de wereld van het experiment en de werkende machine? Zelfs wanneer equivalenten als *exact* of *correct* in dit geval bedoeld worden, moet ik toch aannemen dat er een waardebepaling heeft plaatsgevonden die niet volgens bewijsbare en algemeen geldende normen ontstaan is. Ik vind bijvoorbeeld het boek van Snow helemaal niet prachtig en zijn ideeën zelfs vrij oppervlakkig en speculerend op gangbare en banale tegenstellingen. Maar iedereen gaat erop af, niemand luistert naar onder anderen mijn leermeester, de Amsterdamse wijsgeer Pos, die al jaren geleden en geheel onafhankelijk van Snow op het relatieve onderscheid tussen beide soorten wetenschap heeft gewezen. Zijn mening mag toch zeker naast andere gesteld worden? Waarom gebeurt dat niet?

Het is gemakkelijker in hanteerbare opposities te denken dan complete relaties te onderzoeken. Alleen daarom al is het ook prettiger, bovendien levert het (voor beoefenaars der beide soorten overigens) een aangenaam gevoel van superioriteit op, dat dit keer samenhangt met de aard van die wetenschappen. Door de ontzaglijke en inderdaad ontzagwekkende groei van exacte wetenschappen en techniek, dankzij hun onmiskenbaar maatschappelijk belang ook, is zonder enige moeite staande te houden dat zij en zij alleen het ideaal der wetenschappelijkheid belichamen, dat alleen hun methode de waarheid kan achterhalen en in staat is een verantwoord beeld van de werkelijkheid te ontwerpen. Kunnen de meeste alfawetenschappen zich daar om welke reden ook niet aan houden dan zijn zij gedoemd tot geringer wetenschappelijkheid, een opvatting die de ene groep goed uitkomt en door de andere, lijdend aan een chronisch minderwaardigheidscomplex, maar al te dikwijls beaamd wordt. Dat deze laatste zich desondanks dikwijls laat voorstaan op onderzoek naar het belang van kwaliteit, van waarden in het algemeen en van andere onmeetbare maar ook onmisbare zaken, helpt niet in het minst. Subjectiviteit vreet als een worm de rijpe vruchten der wetenschappelijkheid aan en bederft het hoge ideaal dat de ware wetenschap voor ogen staat. Het behoeft geen uitvoerig betoog om vast te stellen dat dit alles afhankelijk is van wat men onder wetenschap en wetenschappelijkheid wenst te verstaan. Door onder andere formaliseren, kwantificeren en falsifieerbaarheid als absolute noodzaak en onverbiddelijke eis te stellen, zal een aantal zich noemende wetenschappen, al was het alleen maar door toedoen van de objecten en verschijnselen waarop zij zich richten, niet of slechts in (zeer) geringe mate aan de begerenswaardige status kunnen voldoen. Zelfs kan men zich afvragen welke er wel zullen overblijven: kunstwetenschappen zullen afvallen om niet te zeggen: alle alfa- en

gammawetenschappen. Een wetenschap als psychiatrie komt in grote moeilijkheden en zelfs sommige natuurwetenschappen voldoen alleen met moeite aan dit hoge ideaal, en uiteindelijk zou misschien alleen de wiskunde (die geen natuurwetenschap is) zich in volle glorie handhaven. Dat doet niets af, zal men zeggen, aan de kracht van de eisen zelf, en ik ben geneigd daarmee in te stemmen. Maar in feite is dan alleen bereikt dat min of meer nauwkeurig ingezien kan worden waarom aan relativering van absolute principes binnen een hiërarchie van wetenschappelijkheid niet te denken valt. Bovendien is geen of slechts geringe aandacht besteed aan de eisen die het bestudeerde object, of dat nu een kunstwerk, een ziekte dan wel een historische periode betreft, aan iedere onderzoeker stelt. Het zou kunnen zijn dat door deze te introduceren — en hoe zou men eraan kunnen of willen ontkomen? — de wetenschappelijkheid van die studiën er ten dele uit bestaat de dwingende eisen voor zich minder of op andere wijze stringent te achten. Aan de voorbeeldigheid van het absolute uitgangspunt dankzij wetenschappelijke prestaties die in dienst ervan geleverd zijn en (niet het minst!) dankzij het grote maatschappelijke belang en nut dat ermee gediend wordt, zal ik niets willen afdoen. Het is alleen maar een bijzonder gelukkige ontwikkeling te noemen dat sommige oorspronkelijk exclusieve alfastudies, zoals bijvoorbeeld de linguïstiek maar ook structuralistisch gerichte literaire onderzoeken er naar streven althans dicht bij het genoemde ideaal te komen. Men mag evenwel de ogen niet sluiten voor een consequentie die zich dan voordoet: er zal een zekere vermenging optreden van wat vroeger typisch alfa en typisch bèta genoemd werd, zodat de radicale grenzen die men wenste te trekken min of meer uitgewist worden en de heel verschillende werelden van alfa en bèta tenslotte tot één zouden kunnen worden. Ik ben van mening dat daaraan altijd te denken viel en zij niet alleen aan recente ontwikkelingen te danken is. Evenmin is het de specialisatie alleen die de vermenging bemoeilijkt of zelfs teniet heeft gedaan. Veeleer zijn het de scheidslijnen die men op onzorgvuldig geprepareerde gronden of op wankel basis meende te moeten trekken om aan zogenaamde karakteristieke hoedanigheden der wetenschappen en hun essentiële verschillen recht te doen. Zo konden misvattingen ontstaan op verscheidene punten die inmiddels tot afgezaagde banaliteiten zijn geworden en schijnbaar geen enkel kritisch onderzoek meer verdienen. Binnen het gehele veld der wetenschappen kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het principiële verschil tussen objectieve en subjectieve benadering, aan de onmogelijkheid van en de noodzaak tot experimenteren, aan de zuiverheid der te bereiken precisie enzovoort. Het zijn stuk voor stuk uitgebreide onderwerpen die een langdurige uiteenzetting zouden vergen; ik volsta met enkele opmerkingen die meer het karakter van suggesties hebben dan waarheid pretenderen te geven.

Zoals gezegd betwijfelt niemand het verschil tussen objectief en subjectief en zal er niemand te vinden zijn die hardnekkig ontkent dat sommige wetenschappen subjectiever van aard zijn dan andere. Niet dat men het altijd eens geweest is over de definitie die aan objectiviteit gegeven moet worden. Voor Descartes is elke gegevenheid objectief (in de strikte zin van: behorend tot een 'object') te noemen. Met het voor ons (neem ik aan) vreemde gevolg dat een persoonlijke fantasievoorstelling volstrekt objectief moet heten. Daaraan is wel een einde gekomen: tegenwoordig heeft de term in de meest algemene zin betrekking op de uiterlijke wereld of werkelijkheid die onafhankelijk van het subject bestaat en benaderd kan worden op een wijze die eveneens onafhankelijk is van persoonlijke gewaarwordingen en gevoelens. Wat dan bereikt wordt is universeel, dat wil zeggen: niet alleen hier en nu maar altijd en overal geldig. Zo kan de wetenschapsman de ware werkelijkheid blootleggen en in wetmatigheden vastleggen. Ik blijf dat een groots ideaal vinden, ook al moet toegegeven worden dat het sinds tientallen jaren reeds niet meer heel duidelijk is wat onder werkelijkheid — laat staan ware werkelijkheid — moet worden verstaan. Het weerhoudt niet dat men deze ideale objectiviteit te allen tijde in het oog houdt, en tevens erkent dat onze menselijke middelen nog altijd ontoereikend zijn. Zoals in lang vervlogen tijden monniken meenden bijna het leven der engelen te kunnen leiden en hun cel ongeveer als het paradijs der ware werkelijkheid beschouwden, zo leefde nog niet zo lang geleden de geleerde dikwijls in de overtuiging dat zijn studeerkamer bij wijze van spreken op Sirius stond, wat hem de gelegenheid bood de totale werkelijkheid onpartijdig en zonder eraan deel te nemen te overzien en te kennen. Ook daaraan is een einde gekomen, en wat ervoor in de plaats treedt noem ik de menselijke situatie, het bewustzijn dat een geleerde niet alleen ver weg in ongestoorde hoogte de werkelijkheid zou willen beheersen maar er ook deel aan heeft en onherroepelijk deel van uitmaakt. In dit 'gesitueerd-zijn' vloeien, als ik het goed zie, objectiviteit en subjectiviteit, buitenwereld en eigen wereld, door elkaar heen, en wel in zo sterke mate dat de vraag rijst of het veel zin kan hebben tussen beide streng te onderscheiden. Misschien is het eerder op zijn plaats van een gespannen dialectiek te spreken, zoals Pascal denkend aan de plaats van de mens in het algemeen gezegd heeft dat hij "ni ange ni bête" is. (Om elk misverstand te vermijden: ik denk er geen ogenblik aan een zeker type van geleerden als *dier* te beschrijven; wel zijn zij, evenals de engelen, on-menselijk, en heeft de mens volgens een eeuwenoude opvatting beide in zich verenigd.)

Dat ook maakt het de wetenschap, maar dan ook alle wetenschappen, mogelijk zich hemelhoog te verheffen en toch in zekere zin aards of zo men wil: menselijk te blijven. Daaraan voldoen ook de experimenten die natuurwetenschappen uitvoeren, hoewel soms de indruk gewekt wordt als

zou in die proefnemingen de natuur en de werkelijkheid zelve spreken. Met dit laatste woord bega ik wellicht een ernstige fout: natuur en werkelijkheid zeggen nooit iets, de geleerde moet ze tot spreken brengen en moet willen luisteren. Alleen dan begrijpt hij de wetten der werkelijkheid en kan hij nadoen wat de werkelijkheid is. Maar dit luisterend spreken der natuurwetenschappen houdt in dat experimenteren nooit zal geschieden zonder hypothesen of zonder voorlopig model. Deze stammen niet uit de natuur maar worden door de mens letterlijk beproefd in een laboratoriumsituatie waar natuur wordt gesimuleerd en nageemaakt. En dat betekent weer, dat men te maken heeft met een geconstrueerde natuur die zonodig elke keer wordt bijgesteld om aan eisen van theorie en werkelijkheid te voldoen en uiteindelijk in gunstige gevallen tot een feitelijkheid te geraken die de wetmatigheid der werkelijkheid zelve lijkt te zijn.

Ik maak nu een grote sprong en zal (zonder twijfel tot uw schrik) onmiddellijk hierna bij de geschiedwetenschap terecht komen. Als er nu één wetenschap is waar de mogelijkheden tot proefondervindelijk experimenteren geheel ontbreken dan toch in deze alfa-gamma discipline. Feiten zijn er te over, maar dan wel feiten uit het verleden die niet op natuurwetenschappelijke wijze waarneembaar of te herhalen of manipuleerbaar zijn. Aan de gewezen feitelijkheid van de slag bij Waterloo of het Twaalfjarig Bestand of wat men verder ook wil noemen uit het verleden valt niets te veranderen. Wel kunnen deze vaststaande feiten telkens anders belicht en in die zin gemanipuleerd worden. In de beschrijving van het geschiedverhaal zullen zij gereconstrueerd worden en komen zij dus als woorden die feiten weergeven te voorschijn. Men heeft ook hier te maken met geconstrueerde feiten die *waarheid en werkelijkheid wens* te bieden. Maar het is een ieder bekend dat de geschiedenis altijd weer herschreven moet worden, aangezien elk tijdperk (zo niet elke historicus) zijn eigen visie op (bepaalde periodes van) het verleden heeft. Wat geboden wordt kan dientengevolge nooit iets anders zijn dan een voorlopige waarheid die er als het ware om vraagt herzien te worden. De geschiedwetenschap leeft van de waarheid die geformuleerd wordt in het befaamde "Veritas filia temporis" en leeft in de menselijke situatie der tijdelijkheid. Groter verschil met het absolute ideaal van universaliteit der natuurwetenschappen is moeilijk denkbaar. In het ene geval is tijdelijkheid allesoverheersend en moet dientengevolge steeds met voorlopige waarheden genoeg worden genomen, in het andere is *Waarheid* (met een hoofdletter) die uit feiten spreekt als inzet te beschouwen. Of dat nu in de praktijk van beider dagelijks wetenschappelijk bedrijf ook zo een groot verschil maakt valt te bezien. Zeker is evenwel dat de situatie waarin de historicus zich bevindt voorlopigheid van hem eist, terwijl de natuurwetenschapper (ondanks alle bijstellingen die hij genoodzaakt is uit te voeren) zich idealiter tijdloos en situatieloos zou willen verkla-

ren om Waarheid te verkrijgen. Daarom ook kan hij zich ontslagen achten van de toch niet geheel en al onbelangrijke eis zich af te vragen of natuurwetenschappelijk te bewijzen is dat Waarheid in die absolute zin wel bestaat.

Met deze opmerking wordt, zoals men begrijpen zal, naar filosofische problematiek verwezen. Of men ook graag zal aanvaarden daarop in te gaan is een andere kwestie. In ieder geval zal ik het zeker niet doen, ook al ben ik ervan overtuigd dat men daarzonder niet gemakkelijk veel verder zal komen en een zeker gebrek aan precisie het onvermijdelijke gevolg ervan zal zijn. Dat is des te onaangener omdat natuurwetenschappen veelal bogen op een veel grotere exactheid dan alfawetenschappen mogelijk is. Dat wordt dikwijls bewezen met het gebruik van metingen, van mathematisering in het algemeen, en laat ik het kort zeggen, met de volwaardigheid der rede tegenover het persoonlijke gevoel of intuïtie. Ook hier is weer sprake van afgezaagde tegenstellingen die voor ieder weldenkend mens evident schijnen te zijn en zonder voorbehoud overal dienst kunnen doen. Daarbij spreekt het eveneens vanzelf dat de rede het domein der exacte wetenschappen toebehoort en intuïtie of emotie of gevoel passen bij wat in het bijzonder voor kunstwetenschappen wenst door te gaan. Historisch gezien is daarvoor ook iets te zeggen: in de tweede helft van de vorige eeuw heeft Dilthey (aan wie men tussen twee haakjes ook de term *Geisteswissenschaften* te danken of misschien toch te wijten heeft) met groot vermogen erop gewezen, dat in alfawetenschappen een *Verstehen* heerst, een onmiddellijk grijpen van het object, terwijl natuurwetenschappen wenssen te verklaren en te begrijpen. Hij deed dat onder andere ook om een precies onderscheid tussen beide groepen van wetenschappen te bewerkstelligen en de alfawetenschappen een onafhankelijke autonome positie te verschaffen. Naar mijn mening zijn evenwel hiermede ook niet te rechtvaardigen scheidslijnen getrokken, en als bewijs daarvan zou ik mij maar achter Bergson willen verschuilen. Dat zal vreemd schijnen omdat hij ongeveer tegelijkertijd met Dilthey, maar onafhankelijk van hem, een uitvoerige en buitengewoon invloedrijke theorie heeft gelanceerd betreffende waarde en betekenis der intuïtie waarop velen nog altijd een beroep doen. Daarmede is uiteraard een vergroving maar helaas ook een fatale vervalsing van zijn denkbeelden opgetreden. Natuurlijk stelt hij intuïtie naast intelligentie, natuurlijk is de eerste in staat te coïncideren met het object, wat de afstandelijke intelligentie niet zal lukken, en zo zijn er meer verschillen te constateren. Maar verschillen in precisie worden daarbij niet vermeld en — sterker nog! — beide worden nergens *tegenover* elkaar gesteld zoals volgelingen maar al te graag doen. Bergson heeft later bij verschillende gelegenheden medegedeeld dat hij aanvankelijk het plan had alleen de term *intelligence* te gebruiken, maar dan wel in twee betekenissen. Hij heeft het nagelaten om mogelijke misver-

standen uit de weg te gaan, en zodoende een veel ernstiger misverstand, moet men wel zeggen, gecreëerd. Des te erger omdat men wel nooit een ballet of toneelstuk gezien of een symfonie gehoord moet hebben om aan de wezenlijke waarde van precisie in de kunsten of aan de bestaansnoodzaak der rede te twijfelen, en er alleen een eventueel ook nog onbeheerste uitstorting van gevoelens en emoties in aan te treffen. Evenals in de kunsten liggen de zaken ook — sommigen zullen zeggen: zelfs — in de kunstwetenschappen heel wat ingewikkelder.

Zou ik tot iets als een conclusie willen komen, dan moet ik erkennen niet goed in te zien waarom men zo stelselmatig vasthoudt aan een schoolse scheiding die uit de faculteitendeling van de vorige eeuw stamt en in Nederland uit het gymnasium en daaraan zin meent te kunnen ontleen. Ik acht dit alles nogal zinloos en zou me eveneens willen verzetten tegen de overbekende maar bij mijn weten nooit goed vastgestelde scheiding der kindergeesten in duidelijke alfa- en bètatypes. Het leidt allemaal tot onoplosbare problemen die berusten op ongecontroleerde of onzekere vooronderstellingen, wat dan weer de oorzaak is van eindeloze en onvruchtbare discussies. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat er geen onderscheid tussen beide groepen van wetenschappen zou bestaan. Het tegendeel is eerder waar: er is veel te weinig recht gedaan aan de fascinerende variëteit der wetenschappen binnen deze tweedeling. Zo brengt men scheidingen aan waar ze niet bestaan en worden andere niet erkend.

Toch zou ik niet zo negatief willen eindigen. Zou het niet mogelijk zijn de verschillende vormen van wetenschappelijkheid onder één noemer te brengen door in alle gevallen een systematisch en zo mogelijk gesloten geheel van inzichten te verlangen? Dat geheel dient uiteraard rekening te houden met de eisen die door het object van die wetenschappen gesteld worden; een onderzoek naar sterrenstelsels dient op zekere wijze uitgevoerd te worden; wanneer een schilderij van Rembrandt of een gedicht van Baudelaire in het geding is, heeft men noodzakelijkerwijs met andere vormen van wetenschappelijkheid te maken. Zij moeten keer op keer aan andere verwachtingen voldoen, en het lijkt daarom niet onjuist aan pluralisme te denken in plaats van absolute voorwaarden voor alle wetenschappen tegelijk te veronderstellen. Toch zou ik persoonlijk het liefst — 'typische' alfa-uitdrukkingen — ook in deze pluraliteit een gemeenschappelijke factor van alle wetenschapbeoefenaars willen ontdekken. Maar dan niet in de wetenschappen zelf maar allereerst in de beoefening ervan, in de situatie waarin geleerden verkeren, in het ernstige en verheven spel dat zij spelen en dat in zichzelf volledige bevrediging schenkt. Het levert ontgeenzeggelijk nieuwe en eigensoortige problemen op, maar kan men van een onderzoek iets anders verwachten?